

Türk Toplumunda Yaşlılık Algısı: Atasözleri Üzerinden Bir Söylem Analizi

Sultan Dede¹

Özet

Yaşlanma dünyaya gelen her bireyin tecrübe ettiği bir süreçtir. Temelde biyolojik, psikolojik ve sosyolojik birçok unsura bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bu açıdan, her bireyin ve toplumun tecrübe ettiği yaşlılık esasında eşsizdir. Yaşlılık her ne kadar içerisinde birden fazla boyutu barındıran parametrelere sahip olsa da toplumsal alandaki yansıması genel olarak sınırlı, homojen ve tek boyutlu bir paradigma çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında toplumların tarihsel tecrübelerine bağlı olarak edindikleri bilgi birikimi son derece etkili olmuştur. Bir toplumun yaşlılık algısı ve yaşlı bireye karşı tutumları, toplumda hakim olan kültür ve değer yargılarıyla doğrudan ilişkilidir. Toplumların yaşlılıkla ilgili genel algılarını öğrenebilmek adına başvurabilecek birincil kaynakların başında atasözleri gelmektedir. Bu çalışmada Türk toplumunun yaşlılık algısı, yaş ayrımcılığı ve yaşlanma biçimleri üzerinden, Türk atasözleri ekseninde analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

• Yaşlılık • Yaşlanma • Yaş Ayrımcılığı • Kültür • Değer Yargısı

The Perception of Old Age in Turkish Society: Discourse Analysis Turkish Proverbs

Sultan Dede¹

Abstract

Aging is a process experienced by every individual born. Basically, it takes place depending on many biological, psychological, and sociological factors. In this respect, old age experienced by each individual and society is essentially unique. Although old age has parameters containing more than one dimension, its reflection in the social field is generally evaluated within a limited, homogeneous, and one-dimensional paradigm. The accumulation of knowledge that societies have acquired depending on their historical experiences has been highly influential in the emergence of this situation. A society's perception of aging and its attitudes towards the elderly are directly related to the culture and value judgments prevailing in society. Proverbs are one of the primary sources that can be applied to learn society's general perceptions about aging. This study analyzed the perception of aging in Turkish society, age discrimination, and aging styles on the axis of Turkish proverbs.

Keywords

• Aging • Old Age • Age Discrimination • Culture • Value Judgment

¹ Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, sultan.dede1@ogr.sakarya.edu.tr

¹Sakarya University, Institute of Social Sciences, Department of Sociology Graduate Student, sultan.dede1@ogr.sakarya.edu.tr

Giriş

Yaşlanma, her bireyin doğumuyla birlikte başlayan ve ölümüne dek aralıksız devam eden bir süreçtir. Bireyde fiziksel ve ruhsal açıdan gerileme şeklinde kendini gösteren yaşlanma bu yönüyle evrenseldir. Yaşlılık ise bireylerin tıpkı çocukluk, gençlik ve yetişkinlik gibi aldığı kronolojik yaşa bağlı olarak yaşam seyri içerisindeki bir döneme tekabül etmektedir. Dolayısıyla yaşlılık, yaşlanmanın aksine süreci değil, bir olguyu temsil etmektedir. Bireyin yaş alma sürecinde yaşadığı fizyolojik gerilemelere bağlı olarak psikolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik başta olmak üzere hayatının birçok alanı etkilenmektedir. Bu açıdan yaşlılık olgusu farklı boyutları olan bir kavramdır. Kavram kendi başına karmaşık ve katmanlı bir anlamda kullanılmasının yanı sıra her sosyo-kültürel yapı içerisinde de farklı bağlamlarda algılanmaktadır.

Sosyolojik bir perspektiften bakıldığında, toplumdan topluma yaşlılık algısı değişebildiği gibi bir toplumun yaşadığı tarihsel süreç içerisinde farklı dönemlerde hakim olan yaşlılık algısı da değişiklik gösterebilmektedir. Süreç içerisinde, toplumdaki her bir birey için artık ön kabule dönüşen yaşlılık algısı kimi zaman olumlu kimi zaman ise olumsuz bir zeminde kendini göstermektedir. Toplumumuzda yaşlılık, yaşlı bireyin niteliğine, o anki olaya ve koşullara bağlı olarak yüceltilebildiği gibi atıl bir konumda da değerlendirilebilmektedir.

Sözlü kültürün bir ürünü olan atasöz-

leri, bu gerçekliği destekler nitelikte birincil düzeyde başvuru kaynaklarıdır. Başlangıçta bireyler tarafından dillendirilen sözler olarak ortaya çıksalar da sonuç olarak topyekûn toplumu temsil eden niteliğe sahip olmuşlardır. Bir milletin tarih boyunca edindiği deneyimleri neticesinde oluşan düşünsel ve sosyo-kültürel birikimlerinin göstergesi olması atasözlerine sosyolojik açıdan önemli bir çalışma alanı niteliği kazandırmaktadır.

Türk atasözleri yaşlılık algısı ekseninde analiz edildiğinde, toplumun kültürel değerlerinin ve savaşçı karakteristik özelliklerinin sosyo-kültürel yaşantıda yaşlıların konumu üzerinde belirleyici etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum bazen negatif bazen de pozitif yönde yaş ayrımcılığını beraberinde getirmektedir. Yaşlılık, tecrübe ve bilgelikle bağdaştırıldığında toplumdaki ayrımcılığın görünümü pozitif yönde olurken; hastalık, ölüm, muhtaçlık yahut atıl olmakla bütünleştirildiğinde negatif yönde gerçekleşmektedir. Ayrıca kültürel olarak yaşlılığa atfedilen anlam, bireylerin yaşlılık deneyimlerinin aktif ya da pasif olması konusunda da etkilidir. Bu durumda yaşlı bireylerin kendilerini nasıl tanımladıkları ve toplumda nasıl bir statüde oldukları içinde yaşadıkları toplumun yaşlılık algısına göre şekillenmektedir.

Kavramsal Çerçeve

İnsanoğlunun hayatı gelişimsel olarak farklı dönemlere ayrılmaktadır. Bunlar-

dan ilki bebeklik, çocukluk ve ergenlik dönemlerini kapsayan, bireyin her yönden gelişim gösterdiği gençlik dönemidir. İkinci dönem orta yaş ya da yetişkinlik dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde birey, sosyalizasyon sürecinde elde ettiği kazanımları yaşamında pratiğe geçirmektedir. Bireyin en üretken ve aktif olduğu dönemdir. Üçüncü çıkarılabilir dönem ise yaşlılık dönemidir. Fiziksel gerilemeler ve biyolojik kapasitede azalma ile birlikte bireysel ve toplumsal düzeyde beklentiler düştüğü için yaşlı bireyin toplumsal rollerinde de azalma görülmektedir. Dolayısıyla yaşlanma bir süreç şeklinde gerçekleşmektedir. Yaşlılık ise evrensel bir olgudur. Başta biyolojik ve kronolojik olmak üzere psikolojik, ekonomik ve sosyolojik birden fazla boyuta sahiptir (Canatan, 2008, s. 13-14).

Biyolojik yaşlanma, geçen zamana bağlı olarak organizmanın işlevlerinde gerilemesini ve fiziksel yeterliliğin azalmasını ifade etmektedir. Kronolojik yaşlanma, insanın doğumuyla başlar ve “Kaç yaşındasınız?” sorusunun cevabına tekabül eder (Canatan, 2008, s. 14). Kronolojik yaş sınıflandırması yaparak bir bakış açısı geliştirmek hem kolay hem de daha yaygındır. Örneğin; Birleşmiş Milletler 60 yaş üstü bireyleri yaşlı olarak kabul etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü’ne göre ise 65 yaş üstü bireyler yaşlı olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca kendi içerisinde de sınıflandırılmaktadır. Buna göre; 65-74 yaş arası “genç yaşlı”, 75-84

yaş arası bireyler “yaşlı”, 85 yaş üstü bireyler ise ileri yaşlılık kategorisindedir (Ceylan, 2015’den akt., Soysal, 2020, s. 292). Bu tarz sınıflandırmalar çoğaltılabilir ancak hepsinin ortak özelliği yaşın özelliğini ve çeşitliliğini görünmez kılmasıdır. Bir diğer yaşlanma psikolojik olarak gerçekleşmektedir. Kronolojik yaşlanmayla birlikte ortaya çıkan zeka ve hafızada gerileme, öğrenme kapasitesi ve hızında azalma, algılama ve güdülenme gibi zihinsel işlevlerde gerçekleşen değişiklikler psikolojik yaşlanmanın kapsamına girmektedir. Aynı zamanda bireyin ruhsal durumunda yaşadığı değişimlerin neticesinde çevresine karşı alınan bir tutum sergilemesi, etrafında gerçekleşen olaylara karşı aşırı ilgili ya da kayıtsız kalması bireyin psikolojik yaşlanmasının işaretlerindedir (Canatan, 2008, s. 15). Ekonomik yaşlanma ise en temel biçimde, yaşlılık döneminde parasal koşulların değişmesiyle birlikte yaşlı bireyin yaşam koşullarının da değişmesidir (Pekcan, 2000, s. 51). Son olarak sosyolojik yaşlanmayla anlatılmak istenen, bireyin yaşlanmasında toplumun etkili olması ve toplumun da bireyin yaşlanmasından etkilenmesidir (Canatan: 2008, s. 16). Her toplumun yaşlılık algısı aynı düzeyde değerlendirilemez. Dolayısıyla toplumun yaş gruplarına yüklediği anlam ve o gruptan beklentileri farklı biçimlerde şekillenmektedir.

Yaşlılık dönemi biyolojik, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik boyutlarıyla başlı başına katmanlı bir olgudur. Buna ek

olarak, yaşlanma süreci bireysel ve toplumsal bazda analiz edildiğinde, sınırlı ve dar kavramlaştırmalar sonucu yaşlılığın anlaşılması daha güç bir hale gelmektedir. Ancak araştırmalar gösteriyor ki toplumdaki yaşlılıkla ilgili düşünceler genel olarak negatif ve pozitif kutuplar çerçevesinde şekillenmektedir. Eski çağlardan beri yaşlılık, genelde insanın yaşam kalitesinin korkutucu bir şekilde düştüğü dönem olarak algılanmaktadır. Bunun yanında çok az insan yaşlanmanın gelişim süreci olduğunu düşünmüştür (Tufan, 2003, s. 178). Günümüzde de bireylerin yaşlanma biçimleri bu iki zıt algı üzerinden aktif ya da pasif yaşlanma şeklinde oluşmaktadır.

Aktif yaşlanma, bireylerin yaşlanma sürecinde sosyal, kültürel ve ekonomik olarak toplumsal hayata etkin katılımını sağlamaktır. Aktif yaşlanma aynı zamanda sağlık ve güvenlik konusunda fırsatların iyileştirilmesini kapsamaktadır (Gürsoy Çuhadar, 2019, s. 100). Aktif yaşlanma ile amaç; bireyleri sosyal, psikolojik, ekonomik ve sağlık açısından olabildiğince desteklemektir. Bu sayede, tıpkı bu zamana kadar yaptıkları gibi yaşlıların sosyal ve toplumsal alana dahil olmasını sağlamaktır. Bahsi geçen hedeflerin iyileştirilmesine yönelik hükümetlerin, uluslararası örgütlerin ve sivil toplumun “aktif yaşlanma” politika ve programları yaşama geçirildiği takdirde yaşlıların yaşamlarını daha iyi sürdürebilecekleri ön görülmektedir (WHO, 2002’den akt., Gürsoy Çuhadar, 2019, s.

101). Dünya Sağlık Örgütü’ne göre sağlık ve sosyal hizmetler, davranışsal etkenler, bireysel etkenler, fiziki çevre, sosyal ve ekonomik etkenler aktif yaşlanmanın anlaşılmasında önemli belirleyicilerdir (Gürsoy Çuhadar, 2019, s. 103). Fakat bu belirleyicileri çok etkin bir işleve sahip hale dönüştürecek kurumlar ve onların bu alandaki çalışmalarında ülkeden ülkeye farklılıklar görülmektedir.

Hem yaşlı bireylerin hem de toplumun olumsuz yaşlılık tahayyülü başta olmak üzere, devletlerin sosyal politikalarının yetersiz ve klişeleşmiş olması bireylerin yaşlılık dönemini pasifleştirmektedir. Özellikle çağdaş endüstri toplumunun üretmiş olduğu “emeklilik” olgusu, insanların çalıştığı yıllarda edinmiş olduğu rolleri ve statüleri zamanla geride bırakmasına yol açmaktadır. Çalıştığı yıllarda gücünden, yeteneklerinden ve bilgisinden dolayı özgüvenli olan bireyler, emeklilikten sonra bu özellikleri yitirdiğini düşünmektedir. Süregelen yaşamı boyunca edindiği kimliklerinden ve dolayısıyla rollerinden kopan bireyler, bu dönemde yeni roller ve statüler edinmekte zorlanmaktadır. Bu durum bireylerin emeklilikle birlikte topluma aktif bir şekilde katılamamasına ve toplumda köşeye atıldığını hissetmesine neden olmaktadır. (Karataş, 2000, s.159). Netice itibarıyla, emekliliğin bireylerin pasif bir şekilde yaşlanmasında oldukça önemli bir etken olduğu düşünülmektedir. Bu düşünce toplumsal bir algı olarak ayrımcılık kavramını gündeme getirmektedir.

Ayrımcılık bireylerin sahip olduğu etnik, dini, yaş, cinsiyet ve bunlar gibi birçok özelliğinden dolayı ötekileştirilmesi, damgalanması ve dışlanması anlamına gelmektedir. En yaygın ifadeyle “adil olmayan davranışlar” anlamına gelmektedir (Marshall, 1999, s. 50). Bunlar arasında yaş ayrımcılığı ise belli bir yaş grubuna, bilhassa yaşlılara karşı herhangi bir önyargı ya da ayrımcılığı ifade etmektedir (Canatan, 2008, s. 129). Butler (1975) yaşa dayalı ayrımcılığı kişisel, kültürel ve yapısal olarak üç düzeyde ele almaktadır. Kişisel düzeyle anlatılmak istenen, bireyin içinde yaşadığı ve sosyalleştiği toplum tarafından edildiği bilgiler neticesinde kendisinde oluşan yaşlılık algısıdır. Kültürel düzeyde, yaşlı ve yaşlılığa karşı bakış açısının yazılı ve görsel medyada nasıl ortaya çıktığı ve yaşlılıkla ilgili şakalar, söylemler ifade edilmektedir. Kültürün yaşa ilişkin atıfları ve bunların anaakım olarak dolaşma sokulması söz konusudur. Yapısal düzeyde ise sosyal politikaların ve hizmetlerin yaşlılara yönelik yapılandırılmaması ya da eksik, yetersiz oluşlarıyla ilgilidir (Thompson, 2001’den akt., Buz, 2015, s. 270).

Yaşlılık, özeldede yaşlı ayrımcılığı, toplumsal hayatta ve söylemlerde o kadar yaygın ve olağan bir şekilde gerçekleşmektedir ki çoğu zaman sosyal yaşantımızda biz farkında olmadan kendisini göstermektedir. Toplu taşımada yaşlılara öncelik verilmesi yahut yaşlılara daha ucuz bilet verilmesi gündelik hayatın

normalleşmiş yaşlılık temsillerindedir (Canatan, 2008, s. 130). Benzer şekilde, bir yetişkinden ziyade bir çocuğa söylenircesine “tatlı, minnoş, pamuk” ifadelerinin kullanılması ya da duyma yetilerindeki gerilemeden dolayı tane tane ve yüksek sesle konuşma biçimi bir ayrımcılık göstergesidir (Cary vd., 2017’den akt., Gültekin ve Varışlı, 2020, s. 1232). Bu söylem tarzının bu konudaki ayrımcılığı daha da tetiklemesi sonuç olarak yaşlı ayrımcılığı alanında derinlemesine analiz yapmayı gerekli kılmıştır.

Son dönemlerde yapılan araştırmalara göre, yaş ayrımcılığı ve özel bir grup olarak yaşlı ayrımcılığı giderek artmaktadır. Türkiye’de Yaşlılık Tahayyülleri ve Pratikleri adlı ilk yaşlanma araştırması verilerine göre; genel yaş ayrımcılığı %4,3 iken 35-44 yaş grubuna yönelik yaş ayrımcılığı %1,6 ve 65 yaş üstü bireylere yönelik yaş ayrımcılığı %6,5 olarak görülmektedir (Arun, 2020, s. 96). Bu çalışmaya ek olarak, boylamsal bir araştırma olan ve 3 yılda bir gerçekleştirilen Antalya Yaşlılık Araştırması verilerine göre; 2013 yılındaki yaş ayrımcılığı % 4,5, 2016 yılında % 7 ve son olarak Covid-19 pandemisi öncesindeki verilerde % 10,3 olarak ortaya çıkmıştır (Arun, 2020, s. 98). Yapılan çalışmalar açık bir şekilde gösteriyor ki Türk toplumunda yaş ayrımcılığı sosyal bir mesele olarak gün geçtikçe daha fazla önem kazanmaktadır.

Yaş ayrımcılığı tek yönlü gerçekleşen bir olgu değildir. Toplum tarafında hem

negatif hem de pozitif yönde yaşçılık yapılmaktadır. Bu durum her yaş grubunda farklı bağlamlarda değerlendirilmektedir. Örneğin gençler söz konusu olduğunda genelde onların saygısız, sorumsuz, apolitik ve akılları havada olduğuna dair algı üzerinden negatif ayrımcılık yaşanmaktadır. Yaşlılarda ise bu durum yetersiz, bağımlı, hasta, geri kafalı ve zayıf gibi olumsuz anlamlar yüklü ön kabuller etrafında gerçekleşmektedir (Çayır, 2012, s. 3-5). Yaşlılardaki ayrımcılık; yaşlıların bağımlı ve bakıma muhtaç algılanması, muhatap almama, sosyal hayattan dışlanma, suistimal edilme görünüşleri üzerinden gerçekleşmektedir (Çayır, 2012). Bunların yanı sıra yaşlı bireyin nazik, güvenilir ve bilge gibi olumlu yanlarını vurgu yaparak olumlu anlamda ayrımcılık yapılması da negatif ayrımcılık kadar yaygın bir tutumdur (Demir, 2017, s.60). Benzer olumlamalar gençler üzerinden de gerçekleşmektedir. Bireylerin gençlik döneminde dinamik bir bünyeye, üretken ve aktif bir yapıya sahip olması onları toplum nezdinde değerli kılmaktadır. Özellikle modern hayatta gençlik kutsallaştırılmaktadır.

Yöntem

Çalışmanın temel amacı, Türk toplumunun kendi düşünsel ve tarihsel deneyimlerinin işaretleri olan atasözlerini mercek altına alarak Türk toplumunun yaşlılık algısını anlamaktır. Bu bağlamda araştırma, Türk toplumunda aktif ve pasif yaşlanma ile negatif ve pozitif yaş ayrımcılığının atasözlerinde hangi söy-

lemlerle gerçekleştiğini anlamayı hedeflemektedir.

Çalışmanın evreni, Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nün 1. cildinde yer alan 2667 atasözüdür. Araştırma konusuyla ilişkili atasözleri ise araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Bu bağlamda en uygun yöntem, niteliksel yaklaşım doğrultusunda söylem analizi olarak belirlenmiştir. Her söylem, üretenin kendi konumuna göre bir içeriğe sahip olmaktadır. Bir doktor ile bir hastanın niteliksel olarak söylem farkı vardır. Burada yapıyı belirleyen otoritenin dil yoluyla yansıtılma biçimi, kavramlara yüklenen anlam ya da söyleyiş tarzı gibi faktörlerdir (Bal, 2013, s. 248). Barthes'e göre bir metni yorumlamak, gizli olanı ortaya çıkarmak değildir; konuşmacı, yazar, karakterler ve okuyuculardan oluşan söylemin doğasını ifşa etmektir (Sözen, 1999'dan akt., Bal, 2013, s. 250).

Türk atasözleri arasından yaşlılıkla ilgili bütün atasözleri derlenerek daha sonra kendi içlerinde "pozitif ve negatif yaş ayrımcılığı" ile "aktif ve pasif yaşlanma" özelinde analizler yapılarak sözler sınıflandırılmıştır. Son olarak kavramsal çerçevede ele alınan boyutlarıyla bulgular kısmında temelde iki başlık altında söylem analizi yapılmıştır.

Bulguların Analizi

Pozitif ve Negatif Yaş Ayrımcılığı

"Ağaç yaşken eğilir" sözü çocukların küçük yaşlarda kolay bir şekilde eğitil-

diğini, yaşça büyük insanların ise kolay kolay eğitilemeyeceğini ifade etmektedir (Aksoy, 1995, s. 119). Bu atasözünü destekler nitelikteki "Kırkıdan sonra azanı teneşir paklar (azana çare bulunmaz)" sözü ile de yaşlılık döneminde ahlakı bozulan kimseler için yapılabilecek bir şeyin olmadığı ifade edilmektedir. Artık ölene kadar yanlış yolda olacaktır (Aksoy, 1995, s. 360). Her iki söz de gençlik döneminin kendine has ayrıcalıklı yönüne vurgu yapmaktadır. Bu açıdan, gençlik dönemi bir imkan olarak kutsallaştırılırken, yaşlılık dönemi değersiz bir konuma indirgemektedir. Yine benzer biçimde "Kırkıdan sonra saza başlayan kıyamette çalar" atasözüyle yaşlandıktan sonra bir şey öğrenen yahut yeni bir işe başlayan kişinin başladığı işi bitirmeye ömrünün yetmeyeceği ifade edilmektedir (Aksoy, 1995, s. 360). Bu sözle yaşlılığın daha çok ölümle bağdaştırıldığı görülmektedir. Kırk yaş temsili bir söz olmasına rağmen zamanla zihinlerde yaşlılık döneminin başlangıcı olarak yer edinmesine yol açarak bir bireyin kırklı yaşlarında bir işe başlaması anlamsız, gereksiz ya da faydasız olarak değerlendirilebilir. Bu durum doğal olarak bireylerin gelişimini olumsuz yönde etkiler. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki zamana göre yaşlılık yaşı değişebilmektedir. Örneğin, yirminci yüzyıla gelinceye dek nüfusun yaşlanması zordu. İnsanların çoğu bulaşıcı hastalıklar ve savaşlar nedeniyle 30'lu 40'lı yaşlara ulaşmadan öldüğü için kırk yaşındaki bir birey yaşlı olarak nitelendiriliyordu (Canatan,

2008, s. 16-17). Bu bakımdan kırk yaş temsili de ötesinde bir gerçekliği yansıtmaktadır.

Bazı atasözleri yaşlılığı bazıları ise gençliği kutsallaştırarak yaş ayrımcılığını beslemektedir. Ancak bunların yanı sıra yaşa dayalı ayrımcılığı eleştiren sözler de bulunmaktadır. Bunlardan ilki "Akıllı olsa her sakallı kişi, sakallılara danışıldı her işi" sözüdür. Anlatılmak istenen, her yaşlı ve sakallı kişinin tecrübeli ve bilge olarak düşünülmemesi gerektiğidir. Bu bağlamda yine bir diğer söz olan "Akıl yaşta değil baştadır" bu düşünceyi desteklemektedir (Aksoy, 1995, s. 129). Yine benzer şekilde "Akıl olmayınca ne yapsın sakal?" sözüyle yaş alarak kişilerin olgunlaşmadığını, çocukça işler yapabilecekleri ifade edilmektedir (Aksoy, 1995, s. 130). "Deve büyüktür amma beşini bir eşek yeder (Eşek küçüktür amma dokuz deveyi yeder)" Kişilerin görünüşte büyük olması aklen de büyük oldukları anlamına gelmemektedir. Bu açıdan büyüklerin bir araya gelmesiyle akıl da çoğalmamaktadır (Aksoy, 1995, s. 238). Yaşça ileri gelenlerin akıllarının da üstün olduğu yanılsaması yaygındır. Burada aslında genel atıf yaşça tecrübelerinedir. Fakat bu her zaman onların doğru düşündüğü anlamına gelmemektedir. Yine bu bağlamda "Eşek kocamakla(büyümekle) tavlabası olmaz" sözüyle yeteksiz bir kimsenin yaş almakla önemli işlerin başına geçmeye hakkının olmadığını ve anlayışsızsa bir kişi ne kadar yaş alırsa alsın olgunlaşamayacağı ifade

edilmiştir (Aksoy, 1995, s. 274-275). Son olarak “Yaşı at pazarında sorarlar” sözü de insanların değerinin yaşlarıyla değil, başlarıyla ölçüldüğünü ve yaşa göre değer biçilenin hayvanlar olduğunu ifade etmektedir (Aksoy, 1995, s. 468). Burada zikredilen atasözlerinin tamamının vurguladığı, kronolojik yaşın ve buna bağlı olarak yaşlılara yapılan pozitif ayrımcılığın doğru olmadığıdır. Bu bakış açısına göre, Türklerde kronolojik yaştan ziyade bireyin zihinsel ve ruhsal olgunluğuna önem atfedilmektedir...

“Azrail gelince oğul, uşak sormaz” sözünün iki anlamı vardır. Bizi ilgilendiren ikinci anlamına göre Azrail büyük, küçük demez ve eceli gelenin canını almaktadır (Aksoy, 1995, s. 171). Bu atasözü, toplumda yaygın olan ölümün yaşlılıkla bağdaştırılması ya da gençlere ölümün yakıştırılmamasına karşı ikaz niteliğindedir. Ölüm sadece yaşlanınca gerçekleşmez ve her yaştaki birey için bir ihtimaldir. Bu nedenle gencin ölmeyeceği ya da yaşlının ölümü beklediği algısı doğru değildir. Dolaylı da olsa “Dünya ölümlü, gün akşamı” sözü de bu gerçekliği vurgulamaktadır. Hiçbir durumun süreklilik arz etmediğini, genç yaşlı herkesin öleceğini ifade etmektedir (Aksoy, 1995, s. 252). Zikredilen atasözlerinden anlaşıldığı üzere ölüm ile yaşlılığı bağdaştırmak sorunlu bir bakış açısı sunmaktadır. Bunun yerine, ölüm olgusunun çocukluk, gençlik ya da yaşlılık gibi yaş dönemlerinin tamamının bir gerçekliği olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

Aksi takdirde bu tarz bir bakış açısı, insanlığını kendi hakikatlerinden uzaklaştırmaktadır.

Bir başka ayrımcılık biçimi çocuk yaştaki bireyler üzerinden gerçekleşmektedir. “Çocuğa iş, ardına sen düş”, “Çocuğa iş buyuran, ardınca kendi gider”, “Çocuğu işe sal, ardıca sen var”, “Uşağı işe koş, sen de ardına düş” atasözleri çocuğun kendisine verilen işi tek başına yapabilecek yeterliliğe ve beceriye sahip olmadığına vurgu yapar. Bu nedenle iş buyuranın da ardından kendisinin gitmesi gerektiğini ifade etmektedir (Aksoy, 1995, s. 221). Yine “Harman dövmek keçinin işi değil” sözü de bu düşünceyi destekler nitelikte bir anlam içermektedir. Fakat bu sözle vurgulanan daha ziyade önemli ve ağır işlerin çoluk çocuğa yaptırılmaması gerektiğiyle ilgilidir. Genelde gençlere yüklenen yetersizlik, acemilik ve çömezlik vurguları burada çocuklara da atfedilmiştir. Bu yönüyle çocuk yaştakilerin becerileri küçümsenerek güvenilmez bir konuma indirildiği anlaşılmaktadır.

Çocuklara yönelik bir diğer genel algı onların zihinsel olarak bazı durumları kavrama biçimlerinin sağlıklı olmadığı, yetersiz olduğu yahut bir yetişkininki kadar iyi olmadığı yönündedir. Misal olarak “Çocuğun bulunduğu yerde kov” sözü konuşabilen çocuğun yanında dedi-kodunun yapılmaması gerektiği çünkü çocuğun bir başkasına konuşulanları aktarabileceğini ifade etmektedir. Bu sözü destekler nitelikte olan “Çocuktan al haberi” sözü çocukların yalanı dolanı ve

gizlilik kavramını bilmediği için her şeyi olduğu gibi aktaracağını ifade etmektedir (Aksoy, 1995, s. 221-222).

“Eski diye atma kürkünü; gerek olur bürünürsün bir günü” sözünde eski eşyaların ve deneyimli, yaşlı kişilerin bir tarafa atılıp unutulmaması gerektiği, günün birinde onlara ihtiyaç duyulabileceği ifade edilmiştir (Aksoy, 1995, s. 270). Bu bakımdan yaşlı kimseler ve onların yaşam tecrübeleri gençler için önemlidir. Yaşlılar bu açıdan pozitif yönde ayrıcalıklı bir konumdadır. Benzer şekilde “Gökten ne yağdı da (yağar ki) yer kabul etmedi(etmesin)?” atasözü ile anlaşılan, yaşlılar kıdemli oldukları için kıymetlidir. Dolayısıyla, burada yaşlılar yüceltilerek onların isteklerinin gençler tarafından geri çevrilemeyeceği anlatılmaktadır.

Yaşlıyı toplumda önemli bir üst konuma koyarak gençlerin onlara saygıda kusur etmemesi, tecrübelerini önemsemesi için uyarı ve telkinlerde bulunan “Ulu sözü dinlemeyen, uluyakalır” sözü ve yine çok yakın bir anlama sahip olan “Ulular köprü olsa basıp geçme” atasözüyle yaşlılık pozitif bir çerçevede işlenmiştir. Yaşça ileri olanlar yüksek görevlerde olmasalar ve başkaları onları çiğnese bile sen bir genç olarak onlara her zaman saygı duy anlamına gelmektedir (Aksoy, 1995, s. 452). Bu sözler daha önce zikredilen “Akıl yaşta değil başta” atasözü başta olmak üzere benzer anlama gelen tüm atasözleriyle çelişmektedir. Bu çelişkiler çerçevesinde şu

analizleri yapmak mümkündür. Yaşlılar yıllar geçtikçe edindikleri tecrübeler sayesinde gençler için bir rehber niteliğinde kabul edilmektedir. Bu açıdan, yaşlıların bilgelikleri nedeniyle onlara hürmet ederek sözlerine itimat edilmelidir. Ancak bu bakış açısını yanlışlayan sözlerin de var olması, Türk toplumunda farklı koşullar dahilinde gençlere de güven duyulduğunu açıkça göstermektedir. Dolayısıyla, tecrübe ve bilgi yaşlıların tekelinde değildir. Bir genç de herhangi bir konu ya da olay karşısında yaşlı bir kimse gibi bilgece hareket edebilir. Netice itibarıyla, bu konuda genç ve yaşlı bireye karşı geliştirilen tutumlar ve söylemler genellenebilir değildir.

“Yaşa yaşa, gör temaşa” sözünde her ne kadar doğrudan yaşa dayalı bir ayrımcılık ifadesi olmasa da esasında yansıttığı düşünce yaşlıların tecrübelerinin önemidir. Nitekim Aksoy’un ifadelerine göre, insan yaş ilerledikçe iyi, kötü pek çok şey görmektedir. Akla hayale gelmeyen olaylar yaşamaktadır (1995, s. 468). Dolayısıyla, burada verilen mesaj insanın aldığı kronolojik yaşa bağlı olarak edindiği hayat tecrübesinin doğru orantılı bir şekilde artacağı şeklindedir. Bu anlamda, yaşlı bireyler üzerinden pozitif bir ayrımcılık gerçekleşmesine zemin hazırlarken gençlerin yaşam tecrübelerini ve becerilerini göz ardı ederek onları örtük bir biçimde atıl bir konuma getirmektedir.

“Eşkıyanın (zürafanın, ihtiyarın, fukaranın)düşkününü, beyaz (hasa) giyer kış

günü” ya da “İhtiyarın düşkün, beyaz giyer kış günü” sözü ikinci anlamıyla, vaktiyle toplumda belli bir yeri ve kişinin eski konumunu yitirince etrafındaki insanlar tarafından alay edilen, yadırganan bir duruma düşmektedir (Aksoy, 1995, s. 275). Gerçekten de bireyler yaşlandığında gençlik ya da yetişkinlikteki itibarını kaybetmektedir. Bunun nedeni, yaşlılık döneminde bireylerin fiziksel, zihinsel ve ruhsal birtakım gerilemeler yaşayarak zaman zaman çevrelerindeki insanların yardımına ihtiyaç duymasıyla ilgilidir. Bu bağlamda toplumda oluşan yaygın yaşlılık algısının düşkünlük ve muhtaçlıkla ilişkilendirilmesi bireylerin kendi yaşlılık deneyimlerine bakış açılarını da negatif yönde etkilemektedir. Halbuki her birey biricik olduğu gibi tecrübe edilen yaşlılık dönemi de biriciktir. Bu açıdan, zikredilen atasözleriyle yaşlılıkta bireysellik göz ardı edilerek negatif yönde yaş ayrımcılığını beslenmektedir.

“Yiğit başından devlet ırak değildir” sözü bir gencin zengin olmasının her zaman beklenebilir olduğu anlamına gelmektedir (Aksoy, 1995, s. 476). Bu atasözleriyle yaşlılık döneminde bireylerin toplumsal alanda ekonomik açıdan dezavantajlı olduğu anlaşılmaktadır. Bireylerin yaşlılık döneminde gençliklerinde olduğu gibi çalışma hayatına aktif bir şekilde katılmaları ve kendilerine uygun bir iş bulmaları zorlaşmaktadır. Dolayısıyla refah düzeyinin gençlik ve yaşlılık dönemlerinde aynı olmayacağı anlaşılmaktadır.

Benzer biçimde, “Sonradan gelen devlet, devlet değildir” sözü ile kişinin gençliğinde zengin olması gerektiğini çünkü yaşlılıkta iş görececek halde olmayacağı için zenginliğinin bir anlamı da olmayacağı ifade edilmektedir. Bu bakış açısına göre para gençlik döneminde değerlidir. Çünkü gençler parayı doğru bir şekilde yönetebilme kabiliyetine sahiptir. Yaşlılar ise psikolojik yaşlanmayla birlikte zihinsel becerilerinde yaşanan gerilemelerin sonucu olarak parayı kontrollü bir şekilde değerlendirebilecek yeterliliğe sahip değildir. Aynı zamanda yaşlılık, yaşamın son dönemi olarak zihinlerden pasif bir bağlamda yer edindiği için yaşlı bireyin paraya ihtiyacının olmayacağı ya da asgari düzeyde gereksinimlerini karşılayacak kadar ihtiyacının olduğu anlaşılmaktadır. Gençlik dönemi ise aktif, dinamik bir süreç olarak ilerlediği için ekonomik olarak ihtiyaçların karşılanabilir olması gerekmektedir. Dolayısıyla, para genç bireyler için her zaman bir ihtiyaç olarak algılanmaktadır. Yaşlı bireyler ise yaşamlarının bu döneminde köşelerine çekilmiş olduklarından dolayı parayla ilişkilerinde de pasif oldukları yahut olmaları gerektiği şeklinde bir bakış açısı hakimdir.

“Baba himmet. Oğul hizmet” sözü yaşça küçük olanlar büyüklerinden yardım etmelerini talep edebilmeleri için önce kendilerinin görevlerinin iyi bir şekilde yapmaları gerektiğini ifade etmektedir (Aksoy, 1995, s. 173). Bu ifadeye göre her yaş grubundan beklenen birtakım davranışlar bulunmaktadır.

nışlar bulunmaktadır. Bir başka söz olan “Su küçüğün, sofr(söz) büyüğün” ile de anlatılmak istenen budur. Aksoy’a göre, su hakkı büyüklerden önce küçüklerindir. Sofrada yemeğe başlamada ve söze başlamada ise öncelik büyüklerindir (1995, s. 434). Bahsi geçen sözlere göre toplumda gencin de yaşlının da hakları ve sorumlulukları vardır. Her yaşın kendine has hak ve sorumluluklarına bağlı olarak toplumda kabul gören bir statüsü bulunmaktadır. Dolayısıyla burada bir yaş dönemine doğrudan işaret eden tek yönlü bir ayrımcılık söz konusu değildir.

“Yaza çıkardık danayı, beğenmez oldu anayı” sözü yetiştirilen gençlerin artık kendilerini büyütenleri beğenmediklerini ifade etmektedir (Aksoy, 1995, s. 470). Gençlerin kendilerini yetiştiren insanlara karşı hürmetsiz tutumları örtük olarak negatif yaş ayrımcılığının olduğunu göstermektedir. Bu açıdan, kuşaklar arasındaki farklılaşmanın sosyo-kültürel yaşantıda çatışmaları da beraberinde getirdiğini göstermektedir.

Aktif ve Pasif Yaşlanma

“Er(vücut) kocar, gönül kocamaz” ve “Gönül karımaz (kocamaz)” sözleriyle anlatılmak istenen, insanlar her ne kadar bedenlen yaşlansa da gönülleri genç kalmaktadır. Sevgi ve isteklerindeki tazelik devam etmektedir (Aksoy, 1995, s. 290). Yaşlılık döneminde yaşanan biyolojik gerilemelere bağlı olarak fizyolojik becerilerde kayıplar yaşanırken, ruh dinçliğini korumaya devam etmektedir. Bu anlamda, bireylerin istekleri ve haya-

ta tutunuşları tıpkı gençliklerinde olduğu gibidir. Dolayısıyla, ruh yaşlanmadığı için bireylerin yaşlanma deneyimleri aktif bir şekilde gerçekleşmektedir.

“İnsan yedisinde ne ise yetmişinde de odur” sözü insanın çocukluğundaki huylarının yaşlılığında da sürdüğünü ifade etmektedir (Aksoy, 1995, s. 328). Bu söz bağlamında, yaşlılık dönemi önceden geçirmiş olduğumuz çocukluk, yetişkinlik dönemleri gibi bir dönemdir. Bireylerin yaşam seyri boyunca sürdürdükleri alışkanlıkları ve karakteristik özellikleri yaşlılık döneminde de onlarla beraber olmaktadır. Benzer biçimde “Kırk yıllık Kani olur mu Yani?” sözüyle anlatılmak istenen, yaşlanana kadar iyi bir birey olan kişi yaşlanınca da aynı olacaktır ve değişmeyecektir (Aksoy, 1995, s. 360). Yine “Sütle giren huy, canla çıkar” sözü de bu durumu desteklemektedir. Anlaşıldığı üzere, bireylerin aktif ya da pasif yaşlanma biçimleri anlık bir durumu temsil etmemektedir. Bireylerin yaşlanma biçimleri, yaşlılıklarına dek tüm yaşamları boyunca geçirdikleri sürece bağlı olarak açığa çıkmaktadır.

“Türk karır kılıcı karımaz” sözü açıkça Türk insanının yaşlılığında da askeri, savaş becerilerini devam ettirdiğini ifade etmektedir. Burada Türk milletinin yaşlılıkta dahi bazı karakteristik özelliklerinden taviz vermediği ve toplumsal alanda aktif rol oynadığı anlaşılmaktadır. Fakat “Yaş yetmiş, iş bitmiş” sözü bunun tam aksini iddia eden bir atasözüdür. Buna göre bedence ve kafaca güçten

düğü ve eski verimliliğın olmadığı ifade edilmektedir (Aksoy, 1995, s. 469). Yaşlanan birey hem fizyolojik hem de zihinsel anlamda birtakım gerilemeler yaşadığı için bu süreçte toplumsal alanda pasif bir konumdadır.

“Dünya gençten gence, dinçten dince” sözü ile anlatılmak istenen, insanların yaşlılıklarında iş yapamaz oldukları ve yeniliklere ayak uyduramadıklarıdır. Dünyada sürekli bir değişim yaşanmaktadır ve bunları ancak gençler takip edebilmektedir. Bu işleri yürütebilecek olanlar gençler olduğu için dünya gençten gence devredilir (Aksoy, 1995, s. 251). Bu bakış açısına göre, gençler yeniliklere ve değişimlere kolaylıkla adapte olmaktadır. Gençlerin yaşanan değişimlere rahatlıkla uyum sağlamaları, gelişmelerin de ancak genç bireyler üzerinden gerçekleşeceğini göstermektedir. Yaşlı bireyler ise değişen dünyaya ayak uydurmadığı için yaşlılık dönemlerinde çağın gerisinde kalarak aktif bir şekilde yaşlanamamaktadır.

Aksoy, “Gençliğin kıymeti ihtiyarlıkta bilinir” sözünün insanın gençliğinde zamanını ve gücünü değerlendirmedığını ancak yaşlılığında bazı şeyleri anladığını ifade etmektedir. Bireyin koşulları yaşlılık döneminde sağlık açısından iyi olmadığı gibi artık geriye dönüş de mümkün değildir (1995, s. 287). Yaşlılık dönemi burada her yönüyle dezavantajlı bir konumdadır. Bu durum bireylerin yaşlılık algısını olumsuz yönde etkileyerek onları pasif bir yaşlılık deneyimine itmektedir.

“Gençlikte para kazan (taş taşı), kocalıkta kur kazan (ye aşı)” sözü kişinin yaşlandığında rahatça yaşayabilmesi için gençliğinde çalışıp para biriktirmesi gerektiğini ifade etmektedir (Aksoy, 1995, s. 287). Nitekim “Yazın başı pişenin, kışın aşı pişer” ve “Yazın yanmayan kışın ısınmaz” sözleriyle de anlatılmak istenen aynı şeydir. Bireyler gençliklerinde olduğu gibi yaşlılıklarında da her işte rahatlıkla çalışıp geçimlerini sağlayabilecek durumda değildir. Doğal olarak, yaşlıların ekonomik açıdan toplumsal alandaki etkinlikleri ve görünimleri oldukça sınırlıdır. Bu yönüyle bahsi geçen atasözlerinden anlaşılabilir, toplumdaki genel algının yaşlanmanın ekonomik açıdan pasif olduğu şeklindedir.

Son olarak, “Kırkıktan sonra saza başlayan kıyamette çalar” sözü pozitif ve negatif yaş ayrımcılığı başlığında değerlendirilmiştir. Ancak yaşlanma bağlamında tekrar bakıldığında, bireylerin belli bir yaştan itibaren yeni beceriler ve meşguliyetler edinmelerine engel niteliğindedir. Hatta öyle ki bireyleri dolaylı olarak tembelleğe de itmektedir. Bu da kaçınılmaz olarak bireylerde pasif yaşlanmayı beraberinde getirmektedir.

Sonuç

Yaş ayrımcılığı ve yaşlanma özelinde ele alınan Türk atasözleri incelendiğinde bir sözü destekleyen pek çok söz olduğu gibi tam karşıt anlam içeren sözler de bulunmaktadır. Bu durum toplumundaki yaşlılık algısının tekdüze olmadığını göstermektedir. Bazı atasözlerine ba-

kıldığında kronolojik yaşlanmaya bağlı olarak yaşlılık kutsallaştırılırken bazıları gençlik dönemi üstün görülmektedir. Bunun aksine, bireyleri nitelikleri yönüyle ön plana çıkaran atasözleri de mevcuttur. Dolayısıyla, Türk toplumundaki yaşlılık algısına dair genel bir çerçeve sunmak neredeyse imkansızdır. Öyle ki bir birey farklı zamanlarda farklı olaylar ve durumlar karşısında birbirine zıt anlamlar içeren atasözlerini kullanabilme imkanına sahiptir.

Türklerin yaşlıya ve yaşlılığa bakış açısını şekillendiren en önemli unsurların başından mili ve kültürel değerler gelmektedir. Birçok atasözünde bu değerlere atıf yapılmıştır. Örneğin, Türk kültüründe gençlere ve yaşlılara ayrı bağlamlarda anlamlar yüklenerek statüler verildiği görülmektedir. Her iki dönem toplumsal açıdan işlevsel kabul edilmiştir. Bunun yanında Türk milletinin kendine has karakterine işaret eden atasözü de bulunmaktadır. Kaç yaşında olursa olsun her Türkün askeri kabiliyetleri yaşam seyri boyunca süreklilik göstermektedir. Bu yönüyle Türk kimliğinin yaş faktörünün çok ötesinde üstün bir nitelik olduğu vurgulanmaktadır.

Son olarak, Türk atasözlerinden yola çıkarak Türklerin yaşlanmanın zihinsel, fizyolojik, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik pek çok boyutunu farklı bağlamlarda anlamlandırıldığı görülmektedir. Bu bakımdan Türk toplumunun yaşlılığa bakış açısı çeşitli yönlerden ele alınması gereken bir meseledir.

Kaynakça

Aksoy, Ö.A. (1995). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. İstanbul: İnkılab Kitabevi.

Arun, Ö. (2020). “Eşitsiz Yaşlanmak Türkiye’nin Serüveni, Alanın Niteliği ve Yaşlanma Gündemi”, Cogito Dergisi, 98, s. 89-107.

Bal, H. (2013). Nitel Araştırma Yöntemi. Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları.

Buz, S. (2015). “Yaşlı Bireylere Yönelik Yaş Ayrımcılığı”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 14/53, s. 268-278.

Canatan, A. (2008). Sosyal Yönleriyle Yaşlılık. Ankara: Palme Yayıncılık.

Çayır, K. (2012). Yaşlılık/Yaşaya Dayalı Ayrımcılık. Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar,

file:///C:/Users/EverBook/Downloads/Yasa_Dayali_Ayrimcilik_Yascilik_Ayrimcil.pdf

(Erişim Tarihi: 21.01.2023).

Demir, I. (2017). Mizah Dergilerinde Yaş Ayrımcılığının Yeniden Üretimi. Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi, 1, 57-75.

Gürsoy Çuhadar, S. (2019). Türkiye’de Demografik Dönüşüm ve Aktif Yaşlanma İlişkisi: Kocaeli Örneği (Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.

Karataş, S. (2000). “Sosyal Değişme ve Yaşlılık”. Ed. Gönül Erkan ve Vedat Işıkhana, Antropoloji ve Yaşlılık (s.152-

162). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu.

Marshall, G. (1999). Sosyoloji Sözlüğü. (Çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat.

Pekcan, H. (2000). “Yaşlılık”. Antropoloji ve Yaşlılık. ed. Gönül Erkan ve Vedat Işıkhana, Antropoloji ve Yaşlılık (s. 51-54). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu.

Soysal, G. (2020). “Koronavirüs Salgını ve Yaşlılık”, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7/5, s. 290-301.

Tufan, İ. (2003). Modern Türkiye’de Yaşlılık ve Yaşlanmak. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

Varışlı, B.& Gültekin, T. (2020). “Yaşlı Ayrımcılığının Pandemi Hali: COVID-19 Sürecinde Kuşaklararası Etkileşimin Dönüşümü”, Turkish Studies, 15/4, s.1227-1237.